

Marek GOSZTYŁA¹
Rafał LICHOLAŁI²

NIEISTNIEJĄCA ZABUDOWA PRZYRYNKOWA W KRASICZYNIE

Artykuł omawia zagadnienie lokacji miasteczka przy zamku w Krasicy. Przeanalizowano uwarunkowania w jakich zostało założone miasteczko oraz wyszczególniono etapy rozwoju zabudowy przyrynkowej. Krasica to wieś w województwie Podkarpackim, która dziś znana jest głównie z historycznego zamku. Na podstawie zebranych materiałów źródłowych i wizji lokalnych w terenie zbadano charakterystykę rozwoju urbanistycznego założenia.

Miasteczko zostało zlokalizowane na osi łączącej główny wjazd do zamku na kierunku zachodnim. Zabudowa wytyczona przy rynku w pierwszej fazie drewniana, a w kolejnych latach drewniano-murowana charakteryzowała się ukierunkowaniem szczytów w stronę centrum wnętrza urbanistycznego.

Słowa kluczowe: historyczny układ urbanistyczny, zabudowa małych miast, małomiasteczkowy układ kompozycyjny, zabudowaokołopałacowa

Wstęp

Krasica to wieś w województwie podkarpackim położona około 10 km na zachód od Przemyśla. Dziś kojarzona jest głównie z powodu lokalizacji zamku krasicyńskiego, lecz dla pełniejszej analizy przestrzennej nie należy ograniczyć się jedynie do otoczenia zamku. Jedną z ważniejszych osób historycznie zasłużonych dla byłego miasta jest Jakub z Siecina, który w kolejnych latach życia przyjmuje nazwisko Krasicki. Z jego inicjatywy istniejący dwór obronny został przekształcony w zamek. Współcześnie zamek krasicyński jest atrakcją przyciągającą turystów. Oprócz ww. zabytku w miejscowości jest historyczny kościół św. Marcina lub nieistniejące już założenie miasteczkowe, które pierwotnie pełniło funkcję „zaplecza” dla zamku. Zlokalizowane było w bezpośred-

¹ Autor do korespondencji / corresponding author: Marek Gosztyła, Politechnika Rzeszowska, 35-959 Rzeszów, al. Powstańców Warszawy 12, tel. +4817 865 1939, gosztyla@prz.edu.pl

² Rafał Lichołai, Politechnika Rzeszowska, Katedra Konserwacji Zabytków, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów

nim sąsiedztwie i razem z założeniem parkowym i folwarkiem stanowiła całość układu przestrzennego (Rys. 1).

Rys. 1. Widok od strony byłego założenia rynkowego, 2016, fot. R. Lichołai

Fig. 1. View from the former square, 2016, fot. R. Lichołai

Początki miasta

Analizę miasta pod względem historycznym należy rozpocząć od próby określenia daty jego powstania. Nieżyjący już badacz J.T. Frazik w artykule pt. „Z zagadnień rozwoju przestrzennego miasta Krasieczyna.” [1] zbadał rozwój miasta, opisał proces uformowania się Krasieczyna oraz podjął próbę ustalenia daty jego lokacji. Opierając się na artykule K. Wolskiego „Krasieczyn – rys dziejów zamku i latyfundium krasieczyńskiego”³ Frazik doszukuje się powiązania miasteczka z położoną niedaleko wsią Śliwnicą. Poddana została krytyce pierwotnie przyjęta data założenia miasteczka, czyli rok 1580. Badacz powołał się na źródła historyczne, w których pierwsze ślady użycia nazwy „Krasieczyn” datowane są na lata 1602 oraz 1605. Wymienia kolejno dokumenty z lat od 1611 do 1618, w których nie opisywano dokładnie Krasieczyna jako wsi lub miasta. Odwołał się do zachowanego protokołu ławniczego miasta sporządzonego 24 marca 1624. Autor określa ten termin jako prawdopodobną datę formalnego ukształtowania się Krasieczyna jako miasta. Formułuje hipotezę, określającą początek miasta dopiero po roku 1610 lub w roku 1621 za czasów panowania Zygmunta III. Wspomniana została także koncepcja dotycząca założenia miasta przy zamku jako spójnego układu. Kierując się przytoczonym wywodem można wysunąć ostrożną hipotezę powiązania wytyczenia założenia miasteczka z rokiem 1598, w którym rozpoczęła się przebudowa zamku.

³ Wolski K., „Krasieczyn – rys dziejów zamku i latyfundium krasieczyńskiego”, *Rocznik Przemyski*, tom IX, Przemysł, s. 304 i 305

Odmienną koncepcję dotyczącą historii powstania miasta Krasieczyn przedkłada J. Motylewicz w swoim artykule pt. „*Krasieczyn w drugiej połowie XVIII wieku. Zarys wybranych problemów z dziejów miasta*”⁴. Autor przedstawiając hipotezę powołuje się na inwentarze klucza krasieczyńskiego z końca XVIII wieku, które jak twierdzi są materiałami nieobiektywnymi, lecz stanowią jedyne niepodważalne źródło informacji. Artykuł neguje koncepcję J. T. Frazika odnoszącą się do połączenia historii zamku z pobliską wsią Śliwnicą. J. Motylewicz skłania się do zespołu złożonego z trzech wyodrębniających się ogniw – zamku, wsi Śliwnica oraz terenu zwanego Komar. Autor określa zamek jako najstarszą część zespołu, a pozostałe dwie przypisuje do okresu związanego z budową fortyfikacji oraz z przesunięciem osadnictwa. W artykule podważone zostały wnioski.

J. Frazika oparte na analizie dat występowania w badanych źródłach nazwy wsi czy później miasteczka. Określa ten sposób jako mało precyzyjny. Autor dokładnie bada herbarz A. Bonieckiego, w którym jest zawarta sentencja o Stanisławie Krasickim, który „w 1580 r. nabył Dubiecko, założył Krasieczyn, w którym zaczął budować zamek.” J. Motylewicz podkreśla fakt, że rok 1580 prawdopodobnie odnosi się tylko do transakcji dotyczącej Dubiecka. Lokalizuje kupno Dubiecka na rok 1588, a co za tym idzie, przesuwając dalej w czasie założenie Krasieczyna oraz budowę zamku. Autor podważa także wagę pobytu Zygmunta III w Krasieczynie pod względem konstytuowania miasta. Motylewicz opisując mechanizm zakładania miast, który często nie był związany ze staraniem się o akceptację królewską, podważa tym znaczenie Zygmunta III w prawnym nadaniu statusu miasta. Artykuł podsumowuje datę początku miasta jako nie łatwą do określenia, lecz zasługi w budowie miasta w większości przypisuje Marcinowi Krasickiemu.

Zagadnienie powstania miasta zostało także przeanalizowane przez Stanisława Krycińskiego w publikacji pt. „*Krasieczyn. Dzieje zamku i miejscowości*”⁵. Autor przedstawia tezę, według której zasługi związane z lokacją miasta należy przypisać Stanisławowi Krasickiemu pod koniec wieku XVI w. Autor argumentuje swoją koncepcję tekstem z ww. herbarza A. Bonieckiego. Kryciński odmiennie do Motylewicza odczytuje sentencję dotyczącą kupna Dubiecka jako bezpośredni ciąg zdarzeń.

⁴ Motylewicz J., „Krasieczyn w drugiej połowie XVIII wieku. Zarys wybranych problemów z dziejów miasta”, *Przemyskie zapiski historyczne*, R. III (1985)

⁵ S. Kryciński, *Krasieczyn. Dzieje zamku i miejscowości*, Warszawa 1990, s. 9-14

Analiza struktury zabudowy

Zachowała się niewielka ilość materiałów pozwalająca szczegółowo określić charakterystykę przestrzenną założenia. Jednym z nielicznych zachowanych do dnia dzisiejszego dokumentów przybliżających pierwotne założenie urbanistyczne jest fragment mapy sporządzonej przez ppłk. Miega oraz płk. Siegera w latach 1779-1782 (Rys. 2). Na fragmencie ww. dokumentu przedstawiającego badany teren łatwo można odnaleźć lokalizację zamku oraz oddzielone fosą założenie przyrynkowe połączone mostem. Mapa przedstawia miasteczko położone na osi biegnącej od zamku przez most. Posiłkując się oznaczeniami zawartymi w dołączonej legendzie odczytać można układ urbanistyczny. Budynki zlokalizowane zostały z trzech stron rynku, lecz przedstawiona mapa nie pozwala określić dokładniejszej formy zabudowy oraz ilości obiektów. Ze strony północno-zachodniej oraz południowo-zachodniej uwidoczniona została zabudowa, w przeciwieństwie do strony północno-wschodniej. Przyczyny tak tworzącej się struktury urbanistycznej można się doszukiwać w położeniu zamku. Obszar położony na południowy-wschód od rynku wg. legendy zajmowała fosa. Układ głównego ciągu komunikacyjnego przebiegał ku dzisiejszej drodze krajowej nr 28 oraz drodze lokalnej.

Rys. 2. Krasiczyn. Fragment mapy sporządzonej przez ppłk. Miega oraz płk. Siegera w latach 1779-1782 w skali 1:28 800. Oryginał znajduje się w Kriegsarchiv w Wiedniu

Fig. 2. Partial map of Krasiczyn from 1779-1782

Ważnym źródłem informacji dotyczącej zabudowy jest wspomniany artykuł J. Motylewicza. Autor stara się dokładniej określić układ przestrzenny miasteczka bazując na podstawie materiałów będących w Bibliotece Akademii Nauk we Lwowie. Według badacza miasto zostało zlokalizowane między zamkiem a rzeką San. J. Motylewicz podkreśla, że taka lokalizacja miasteczka wpłynęła na jego kształt. Podkreślone zostało także zagrożenie zalewowe jakie rzeka San stanowiła dla obszaru miejskiego. Autor określił pierwotne założenie urbanistyczne opierając się na XVIII – wiecznych źródłach, zakładając niewielkie zmiany w zabudowie. Opisuje czworoboczny rynek otoczony z trzech stron osiemnastoma działkami, a czwartą wschodnią stroną określa jako przeznaczoną na drogę dojazdową do Zamku. W artykule charakteryzuje zabudowę pisząc *„Za pierwszą linią zabudowy, ukształtowała się druga – od strony wschodniej i zachodniej, tzw. zatyłki, która nie oddzieliła się jednak ostatecznie, jako osobny jej element, przyjmując formę zabudowy rozproszonej.”*⁶

Nie zostały niestety dokładniej sprecyzowane lub oszacowane daty powstania pierwszej jak i drugiej linii zabudowy oraz brakuje informacji dotyczących budynków niestanowiących zabudowy przyrynkowej. Opisanie są trzy ulice – nad staw, ku rynkowi oraz za ogród włoski, lecz zabudowa definiowana jest jako niesystematyczna.

Liczbę domów Motylewicz opisuje jako *„nad stawem – 11, nad stawem ku rynkowi – 12, za ogrodem włoskim – 23, na zatyłkach – 12 ... , w ostatniej ćwierci XVIII wieku, łącznie z zabudową przyrynkową, było w Krasieczynie 77 domów mieszkalnych oraz 16 użyteczności publicznej i inwentarskich.”*⁷. Konstrukcja domów została opisana jako w większości drewniana. Wyszczególnione zostało 6 domów z murowaną ścianą frontową oraz 5 całościowo murowanych. Z badań nad materiałami pochodzącymi z Biblioteki Akademii Nauk we Lwowie autor w sposób dokładny opisuje wnętrza budynków. Motylewicz pisze *„Domy przyrynkowe, wśród których jeden określono jako ratusz składały się z 1 do 4 izb, alkierza i komory, z której prowadziło wejście do piwnic. Do domów dobudowano zajezdne stajnie. Większość budynków posiadała kaflowe piece, oszklone okna i gontowe dachy”*⁸.

Stanisław Kryciński w swoim opracowaniu opisuje miasto Krasieczyn z prostokątnym rynkiem otoczonym drewnianą zabudową. Wymienia 18 domów położonych z trzech stron rynku. Argumentuje niezabudowanie części wschodniej istnieniem drogi prowadzącej na zamek oraz drogi z Birczy do Przemyśla. Opisanie została także druga linia zabudowy, która rozwijała się w stronę połu-

⁶ Motylewicz J., „Krasieczyn w drugiej połowie XVIII wieku. Zarys wybranych problemów z dziejów miasta”, Przemyskie zapiski historyczne, R. III (1985), s. 105

⁷ Tamże, s. 105

⁸ Tamże, s. 105

dniową oraz północną. Charakteryzuje oś kompozycyjną biegnąca od zamku przez most do założenia rynkowego. Wspomniana została także bliskość rzeki San, która blokowała większy rozwój założenia. Sieć ulic została scharakteryzowana jako niesystematyczna.

Informację dotyczące historii miasta Krasieczyna można odnaleźć także w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu (Rys. 3). Według materiałów data ukończenia budowy zamku tj. 1619 r. była powiązana z lokacją miasta. Materiały określają miasteczko jedynie jako element zespołu rezydencjonalnego, które nie spełniło założeń rozwojowych. W dokumentach można odnaleźć także w miarę dokładnie opisany układ przestrzenny założenia. Oprócz czworobocznego zamku, w skład założenia przestrzennego wchodzi także miasteczko, wieś, ogród i folwark. Plac miejski o wymiarach ok. 95 x 100 m zlokalizowany był w głównej osi fasady zamkowej. Położony był między rzeką a zamkiem, do którego prowadziła aleja. Trzy pierzeje rynku otaczało pojedyncze pasmo działek.

Rys. 3. Krasieczyn. Plan katastralny z 1852 r. Oryginał znajduje się w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu

Fig. 3. Cadastral plan of Krasieczyn from 1852

Podsumowanie

Analizując przebieg procesu powstawania miasteczka oraz opierając się na zgromadzonym materiale można podjąć próbę określenia zasadniczych etapów formowania się założenia.

Ważnym wydarzeniem była decyzja Stanisława Krasickiego o rozbudowie dworu obronnego. Miasto z założenia miało być uzupełnieniem układu przestrzennego opartego o zamek. Powstał układ, w którym rezydencja połączona została z miastem.

Etapem obejmującym czynności przekładające się na lokację miasta było nakreślenie pierwotnej koncepcji układu przestrzennego opartego na czworokącie otoczonego z trzech stron osiemnastoma działkami. Za koniec tego okresu można uznać realizację założenia rynkowego z otwarciem kompozycyjnym w stronę zamku.

Swobodny rozwój miasta przyczynił się do powstania drugiej linii zabudowy. Niesystematyczny rozwój sieci ulic czy lokalizacja zabudowy aż przy „ogrodzie włoskim” zapewne nie była planowana w początkowym okresie jego wzrostu. Ograniczenie miasteczka z jednej strony rzeką a z drugiej strony zamkiem nie pozwoliło na swobodny rozwój zabudowy, co miało przełożenie na rozrastanie się zabudowy tylko w dwóch kierunkach.

Literatura

- [1] Motylewicz J., Krasicyn w drugiej połowie XVIII w. Zarys wybranych problemów z dziejów miasta, Przemyskie Zapiski Historyczne, R. III, Przemyśl, 1985, s. 99-111.
- [2] Kryciński S., Krasicyn. Dzieje zamku i miejscowości, Warszawa (1990).
- [3] Frazik J. T., Z zagadnień rozwoju przestrzennego miasta Krasicyna, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, Tom 11 (1977) s. 33-42.
- [4] Wolski K., „Krasicyn – rys dziejów zamku i latyfundium krasicyńskiego, Rocznik Przemyski, tom IX, Przemyśl, s. 304 i 305.
- [5] S. Bartmiński, Krasicyn Miejscowość, Zamek, Park, Parafia, Krasicyn 1998.
- [6] Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1967, Rzeszów (1971).
- [7] Frazik J. T., Z badań nad najstarszymi dziejami zamku w Krasicynie, Biuletyn Historii Sztuki, Tom 31, Numer 2 (1969) s. 249-254.
- [8] Frazik J. T., Krasicyn – Zamek, pow. Przemyśl, Informator Archeologiczny: badania, Tom 2 (1968) s. 390-391.
- [9] Horwat J., Działalność polityczna rodziny Krasickich od roku 1540-1717, Rocznik Przemyski, t. XXI, Przemyśl, (1982), s. 67-78.
- [10] J. T. Frazik, M. Książek, „Studium historyczno – urbanistyczne miasta Krasicyna”, Kraków 1975, s. 46 (maszynopis w Instytucie Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Politechniki Krakowskiej).

- [11] A. Kunysz, „Badania archeologiczne – architektoniczne w Krasieczynie, pow. Przemyski”, Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1965, Rzeszów 1966, s. 106-111.

ANCIENT ASSUMPTIONS OF URBAN PLANNING IN THE AREA OF MAIN SQUARE IN KRASIECZYN

Summary

The current article describes previous ideas concerning urban layout of the nearest neighborhood of Krasieczyn Palace. The location conditions were analyzed and individual steps of development has been specified. Krasieczyn is a village located in Podkarpackie province, in the south-eastern Poland. Based on the collected source materials and field research the characteristics of assumptions of urban development were examined. Krasieczyn was located on the main axis connected the main entrance to the palace on the west. Wood building in the nearest area of the main market was replaced by wood-and-brick structure with characteristic orientation of the gable ends towards the center of the urban interior.

Keywords: Historical urbanistic system, buildings in small towns, urban layout characteristic for small towns, buildings around the palace

Przesłano do redakcji: 2.08.2017 r.

Przyjęto do druku: 29.12.2017 r.